

О. В. Кравченкоздобувач кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ТВОРЧЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК УМОВА ПІДГОТОВКИ ДО САМОВИЯВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА

Статтю присвячено проблемі підготовки майбутнього викладача до самовиявлення у процесі професійної підготовки. Обґрунтовано, що творче освітнє середовище закладу вищої освіти є умовою для ефективного саморозвитку, самовиявлення, самореалізації майбутніх викладачів, їх професійного становлення як фахівців. Соціально-економічний розвиток суспільства, демократизація й гуманізація освіти ставить нові вимоги до вищої школи. Аналіз професійної підготовки майбутніх викладачів свідчить про недостатню спрямованість освітнього середовища закладу вищої педагогічної освіти на розвиток їх творчого потенціалу та професійне самовиявлення.

Розкрито, що освітнє середовище закладу освіти – це система впливів та умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні в межах організованого освітнього процесу. Освітнє середовище закладу вищої педагогічної освіти стає фактором професійного становлення майбутнього педагога за таких умов: зміст навчальних дисциплін орієнтований на практику; відносини між викладачем і студентом засновані на принципах взаємоповаги, демократичності; наявні матеріально-технічні можливості для організації сучасної освітньої діяльності та розвитку студентів; є взаємодія з різними суб'єктами освітнього процесу.

Для того щоб освітнє середовище сприяло підготовці майбутнього викладача до самовиявлення, воно повинне відповідати таким вимогам: гнучкість, тобто здатність освітніх структур до швидкої перебудови відповідно до потреб особистості, навколишнього середовища, суспільства, що змінюються; відкритість, яка передбачає широку участь усіх суб'єктів освіти в управлінні; стимулювання вільного висловлювання власних думок; демократизація форм і методів навчання і виховання; саморозвиток і саморегуляція, засновані на процесах розвитку та саморозвитку особистості; установка на спільне діяльнісне спілкування, атмосферу доброзичливості, взаєморозуміння, діалог всіх суб'єктів освітнього процесу; творче змістове наповнення; поєднання інноваційних та традиційних форм і методів навчання; залучення до проектної діяльності, наповнення освітнього процесу творчими пошуково-дослідницькими й проблемними ситуаціями, особистісне становлення майбутніх фахівців, їхнє самоствердження, соціалізація.

Ключові слова: майбутній викладач, освітнє середовище, педагогічна умова, професійна підготовка, самовиявлення, самореалізація, саморозвиток.

Постановка проблеми. Динаміка соціально-економічного розвитку суспільства, демократизація й гуманізація освіти ставить нові вимоги до вищої школи. Сьогодні на часі розробка ефективних шляхів та засобів, що не лише забезпечують підготовку висококваліфікованих педагогів, а й сприяють формуванню їх самоцінної і неповторної особистості. Спрямованість на саморозвиток, самоактуалізацію дозволяють викладачеві стати активним суб'єктом життя і професійної самореалізації. Ми вважаємо, що одним із важливих завдань підготовки сучасного викладача повинна виступати його здатність до самовиявлення в професійній діяльності, що проявляється у визначенні ролі своєї презентації, стилю поведінки і їх впливі на розвиток вихованців. Становлення і розвиток навичок самовиявлення як фіксації своєї активної присутності в світі і соціумі, як позначення ставлення до навколишньої дійсності тісно пов'язане з освітнім середовищем закладу освіти.

Середовище закладу освіти є одним із чинників, що впливає на формування особистості майбутнього фахівця. Однак педагогічну обґрунтованість і можливості здійснення керованого розвитку студентів має фактично лише заклад освіти. Аналіз професійної підготовки майбутніх викладачів свідчить про недостатню спрямованість освітнього середовища закладу вищої педагогічної освіти на розвиток їх творчого потенціалу та професійне самовиявлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У педагогічних дослідженнях категорія «самовиявлення», попри її активне використання, мало розроблена. Серед досліджень питання самовиявлення можна назвати праці А. Косоогової, в яких творче самовиявлення визначається як фактор самотворення суб'єкта педагогічної освіти та розглядається в контексті проблеми становлення педагога загалом. А. Солдатова розглядає творче самовиявлення як педагогічний засіб підготовки

майбутнього вчителя до інноваційної діяльності. І. Тарасова розкриває акмеологічні особливості професійного самовиявлення кадрів управління. Проблемою дослідження Д. Мирзоєвої є самовиявлення як особистісна характеристика суб'єкта педагогічного спілкування. Теоретичні засади творчого самовиявлення особистості студента-журналіста досліджує В. Костюк.

Формування особистості педагога та підготовку фахівців у вищих педагогічних закладах висвітлено у дослідженнях О. Абдулліної, Л. Кондрашової, Н. Кузьміної, В. Кузя, О. Мороза, Н. Половникової, В. Семиченко, В. Сластьоніна, Г. Троцько, Н. Хміль та інші.

Проблеми освітнього середовища висвітлювалися такими науковцями, як М. Боритко, Дж. Гібсон, С. Гессен, Н. Гонтаровська, О. Гуменюк, Р. Дегтяренко, С. Дерябо, Л. Диненкова, Б. Ельконін, Ю. Жук, І. Зайцева, Н. Крилова, В. Левін, Ю. Мануйлов, Л. Новиков, К. Приходченко, С. Роціна, В. Рубцов, С. Савченко, Н. Селиванова, В. Слободчиков, В. Степанов, А. Хуторський, І. Шендрик, В. Ясвін та інші.

Метою статті є теоретичне обґрунтування створення творчого освітнього середовища як умови для підготовки до самовиявлення майбутнього викладача.

Виклад основного матеріалу. Поняття «середовище» використовується багатьма науками та у широкому розумінні означає довкілля.

Для психолого-педагогічного аналізу середовища змістовною є «теорія можливостей» Дж. Гібсона [1]. Дж. Гібсон використовує категорію можливість, підкреслюючи активний початок людини-суб'єкта, що опановує своє життєве середовище. Можливість є містком між суб'єктом та середовищем і визначається як властивостями середовища, так і властивостями суб'єкта. Чим більше й повніше особистість використовує можливості середовища, тим успішніше відбувається її вільний і активний саморозвиток.

Особливе значення соціальної спільноти як середовища людини відзначається В. Рубцовим: «Ми говоримо й перебуваємо у людському середовищі, але для людини середовище є не тільки навколишнім світом. Для людини це той світ, який існує в її спілкуванні, взаємодії, взаємозв'язку, комунікації та інших процесах [10, с. 23].

Важливим у контексті нашого дослідження є твердження, що суть особистісного розвитку полягає у послідовному розвитку механізмів саморегуляції. Вищою формою саморегуляції є самодетермінація, тобто здатність діяти не прогнозовано з позиції зовнішнього спостерігача, а внутрішньоусвідомлено й послідовно, на основі вищих рефлексивних внутрішніх критеріїв та опорів у прийнятті рішення й управління поведінкою [6]. Основними ознаками самодетермінації є воля

та відповідальність. Волі притаманне свідоме управління активністю у будь-якій її точці, тобто вибирається напрям змін. Відповідальність розуміють як форму виявлення активності, форму регуляції, що характеризується хвилюванням за свою здатність здійснювати зміни в собі та навколишньому світі.

Видатний педагог А. Макаренко вказував, що того, хто навчається, виховує не сам педагог, а те освітнє середовище, у якому він перебуває [4]. У найзагальнішому вигляді середовище закладу вищої освіти ми розуміємо як складну систему взаємодії громадських, матеріальних і духовних умов, в яких реалізується діяльність молодшої людини. У широкому сенсі, освітнє середовище можна розуміти як структуру, що включає кілька взаємопов'язаних рівнів дії різних факторів. У вузькому сенсі, до середовища можна віднести лише безпосереднє оточення індивіда. Саме це оточення і спілкування з ним може надавати найбільший вплив на становлення і розвиток людини.

З соціологічної точки зору освітнє середовище може розглядатися як системно організований освітній простір для оволодіння різними видами і формами людської діяльності, що має свої соціальні, соціально-педагогічні, психолого-педагогічні, кадрові, матеріально-технічні особливості; яке забезпечує процес передачі і засвоєння соціального досвіду і ціннісних орієнтацій, формування системи цілісного світогляду, навичок, знань і умінь, необхідних для соціалізації особистості. В. Ясвін трактує освітнє середовище як систему впливів і умов формування особистості за визначеним зразком, а також можливостей для її розвитку, що перебувають у соціальному й просторово-предметному оточенні [12, с. 1]. Під «локальним освітнім середовищем» вчений розуміє функціональне й просторове об'єднання суб'єктів освітнього процесу (викладача й студентів) з встановленням між ними тісної взаємодії для ефективного особистісного і професійного саморозвитку, можливості прояву активності особистості, її участі в створенні та зміні самого середовища.

К. Приходченко, досліджуючи теоретичні і практичні аспекти творчого освітнього середовища, зазначає, що воно допомагає відійти від репродуктивного засвоєння знань до активної творчої діяльності [8, с. 68]. Творче освітнє середовище сприяє самоосвіті і самовдосконаленню студентів, розвитку їх здібностей та обдарувань, креативного мислення, формуванню особистості з гнучким розумом. [8, с. 69].

С. Роціна до основних сутнісних характеристик освітнього середовища відносить: змістову насиченість, варіативність можливостей та інтенсивність взаємодії [9, с. 35]. К. Крутій зазначає, що важливими характеристиками освітнього середовища є стиль спілкування, рівень активності,

розвивальний ефект [3]. Насиченість різними видами діяльності та ступінь свободи їх вибору, можливість для пізнавальної, естетичної, творчої діяльності особистості, оптимальна організація діяльності, на думку С. Подмазин, характеризують освітнє середовище [7].

Заклади вищої педагогічної освіти повинні формувати таке освітнє середовище, яке б сприяло професійному становленню майбутнього педагога. Якщо розглядати «середовище» як сукупність умов, що впливають на розвиток і формування здібностей, потреб, інтересів, свідомості особистості, запропоновану Л. Новікової [5], то головне, що виділяє середовище, – це факт взаємодії частини навколишнього світу з суб'єктом [5, с. 61]. Така взаємодія може відбуватися як безпосередньо, так і опосередковано. Освітнє середовище відображає взаємозв'язок умов, що забезпечують освіту людини. У цьому разі передбачається присутність того, хто навчається, в освітньому середовищі, взаємовплив, взаємодія оточення з суб'єктом [2]. Формування і розвиток особистості відбувається в певних середовищних умовах, при цьому під впливом діяльності людини середовище змінюється, як змінюється і сама людина.

Освітнє середовище не є матеріальною умовою діяльності, як звичайне середовище. В контексті процесу професійної підготовки освітнє середовище виступає як суб'єктивний досвід сприйняття дійсності; трансформація досвіду і власної ідентичності в освітній практиці; існуюча освітня взаємодія соціального оточення. Освітнє середовище виникає там, де відбувається комунікативна взаємодія двох суб'єктів, де кожен з учасників може змінити власну позицію і створити новий проект діяльності на основі цього досвіду. Безумовно, така зміна можлива лише в умовах загальної гуманітарної спрямованості освітнього простору педагогічного вузу.

В. Слободчиков розглядає освітнє середовище як простір, в якому відбувається взаємодія суб'єктів освіти [11]. У цьому просторі виділяють такі компоненти: психодидактичний (зміст, форми і методи діяльності); соціальний (відносини, що виникають між суб'єктами); просторово-предметний (можливості для організації діяльності та розвитку учнів, що забезпечуються наочним середовищем); суб'єкти середовища.

Освітнє середовище закладу вищої педагогічної освіти стає фактором професійного становлення майбутнього педагога за таких умов: зміст навчальних дисциплін орієнтований на практику; відносини між викладачем і студентом засновані на принципах взаємоповаги, демократичності; наявні матеріально-технічні можливості для організації сучасної освітньої діяльності та розвитку студентів; є взаємодія з різними суб'єктами освітнього процесу.

Отже, під освітнім середовищем навчального закладу розуміють систему впливу та умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні в межах організованого освітнього процесу.

Для того, щоб освітнє середовище сприяло підготовці майбутніх викладачів до самовиявлення, воно повинне відповідати таким вимогам: гнучкість, тобто здатність освітніх структур до швидкої перебудови відповідно до потреб особистості, навколишнього середовища, суспільства, що змінюються; відкритість, яка передбачає широку участь усіх суб'єктів освіти в управлінні; стимулювання вільного висловлювання власних думок; демократизація форм і методів навчання і виховання; саморозвиток і саморегуляція, засновані на процесах розвитку та саморозвитку особистості; установка на спільне діяльнісне спілкування, атмосфера доброзичливості, взаєморозуміння, діалог всіх суб'єктів освітнього процесу; творче змістове наповнення; поєднання інноваційних та традиційних форм і методів навчання; залучення до проектної діяльності, наповнення освітнього процесу творчими пошуково-дослідницькими й проблемними ситуаціями, особистісне становлення майбутніх фахівців, їхнє самоствердження, соціалізація.

Можна визначити такі завдання підготовки до самовиявлення майбутнього викладача:

– у навчальній діяльності: засвоєння досвіду соціально корисного індивідуального самовиявлення інших людей у формі суспільно значущих вчинків, ідей, актів, процесів; сприяння практичному оволодінню елементарними методами і засобами здійснення різноманітної продуктивної діяльності, що надає можливості для індивідуального самовиявлення; розвиток творчих якостей особистості, креативного мислення; підтримка творчих проявів учнів у різноманітних навчально-виховних ситуаціях.

– у виховній діяльності: формування потреби самовдосконалення через включення студентів у спеціально організоване освітнє середовище; формування умінь самопізнання, саморозвитку і самореалізації; усвідомлення уявлень про себе, про свою особистість; оволодіння вміннями здійснювати повноцінну діяльність, що включає в себе всі основні етапи (цілепокладання, планування, реалізація, рефлексивний аналіз процесу і результатів); формування вимогливого ставлення до себе: адекватної самооцінки, самоповаги, гідності.

– у розвивальній діяльності: виявлення і максимального можливого розвитку індивідуальних здібностей і задатків майбутнього викладача через створення на заняттях, в позааудиторній роботі, науково-дослідній роботі умов для самовиявлення; формування психологічної установки на

позитивне, максимально повне саморозкриття; засвоєння умінь самоствердження в колективі, навичок співпраці, компромісу, узгодження дій і позицій, співтворчості в спільноосмислюваній і реалізованій діяльності.

Значним потенціалом щодо розвитку самовиявлення майбутнього викладача є такі методи організації навчально-виховної взаємодії: проблемне навчання, яке допомагає навчитися долати труднощі, викликані невизначеністю способів вирішення проблемних завдань, та сприяє розвитку самопізнання, наполегливості, впевненості у собі; пошукові, дослідницькі методи, методи самостійної роботи. Студент, здійснюючи самостійні дослідження, опановує вміння постановки і досягнення мети, вибору стратегії розв'язання завдання, в процесі чого розвиваються такі якості, як відповідальність, наполегливість, саморух до мети, формується впевненість в собі; інтерактивні методи навчання, оскільки навчаючи інших, задовольняються потреби в самореалізації і самовиявленні; метод проектів, який дає широкі можливості свободи вибору діяльності, забезпечує найкращі можливості для прояву своєї індивідуальності як у визначенні напряму роботи, так і способів її виконання; диференційоване й індивідуалізоване навчання має виняткові можливості для культивування почуття впевненості в своїх силах, для розвитку найсильніших сторін кожного студента; евристичне навчання, яке залучає студентів до творчої діяльності з виходом на самостійний освітній продукт.

У виховній роботі зі студентами ефективними будуть такі форми та методи: ділові та рольові ігри, завдяки яким кожен студент приміряє на себе певну роль. Приміряючи на себе різні ролі, студенти вчаться прогнозувати, які наслідки матиме та чи інша лінія поведінки в одній і тій же ситуації. Граючи ту чи іншу роль, студент не тільки подумки перевтілюється в іншу людину, а й розширює, збагачує, поглиблює свій внутрішній світ; соціальні проекти, особливість яких полягає в тому, що предметом дій студентів стають соціально значущі справи. Так виховується активна громадянська позиція в практичній діяльності на користь суспільству, а самовиявлення набуває суспільно корисного характеру. Для студента стають важливими колективні творчі справи, завдяки яким він бере участь у колективному плануванні, підготовці, проведенні та аналізі результатів, переживаючи свою самоцінність у спільній справі.

Висновки і пропозиції. Творче освітнє середовище закладу вищої освіти є умовою для ефективного саморозвитку, самовиявлення, самореалізації майбутніх викладачів, їх професійного становлення як фахівців. Під освітнім середовищем навчального закладу ми розуміємо систему впливу та умов формування особистості,

а також можливостей для її розвитку, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні в межах організованого освітнього процесу.

Для того щоб освітнє середовище сприяло підготовці майбутніх викладачів до самовиявлення, воно повинне відповідати таким вимогам: гнучкість, тобто здатність освітніх структур до швидкої перебудови відповідно до потреб особистості, навколишнього середовища, суспільства, що змінюються; відкритість, яка передбачає широку участь усіх суб'єктів освіти в управлінні; стимулювання вільного висловлювання власних думок; демократизація форм і методів навчання і виховання; саморозвиток і саморегуляція, засновані на процесах розвитку та саморозвитку особистості; установка на спільне діяльнісне спілкування, атмосфера доброзичливості, взаєморозуміння, діалог всіх суб'єктів освітнього процесу; творче змістове наповнення; поєднання інноваційних та традиційних форм і методів навчання; залучення до проектної діяльності, наповнення освітнього процесу творчими пошуково-дослідницькими й проблемними ситуаціями, особистісне становлення майбутніх фахівців, їхнє самоствердження, соціалізація.

Список використаної літератури:

1. Гибсон Дж. Экологический подход к зрительному восприятию. Москва : Прогрес, 1988. 464 с.
2. Козырев В.А. Построение Модели гуманитарной образовательной среды. URL: http://www.uni-altai.ru/Journal/pedagog/pedagog_7/a06.htm
3. Крутий К. Освітній простір дошкільного навчального закладу : монографія у 2 ч. Київ : Освіта, 2009. Ч. 1. 302 с.
4. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. Київ : Радянська школа, 1990. 368 с.
5. Новикова Л.И. Школа и среда. Москва : Изд-во «Знание», 1985 С. 3–4.
6. Петришин Л.И. Креативне середовище як педагогічна умова формування креативності майбутніх соціальних педагогів. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 61–70.
7. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование : Социально-философское исследование. Запорожье : Просвіта, 2002. 250 с.
8. Приходченко К.І. Творче освітньо-виховне середовище: теоретичний і практичний концепти : монографія. Донецьк : Ноулідж, 2011. 382 с.
9. Роціна С.М. Розвивальне освітнє середовище навчального закладу як умова особистісного розвитку учнів. *Педагогічний альманах : зб. наук. пр.* Херсон : РІПО, 2011. Вип. 12. Ч. 1. С. 34–38.
10. Рубцов В.В., Поливанова К.Н. Образовательная среда школы как фактор психического развития учащихся. Москва : ПИ РАО, 2007. 92 с.

11. Слободчиков В. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры. *Новые ценности образования: культурные модели школ*. Вып. 7. Инноватор-Bennet college. Москва, 1997. С. 177–184.
12. Ясвин В.А. Экспертиза школьной образовательной среды. Москва : Сентябрь, 2000. 197 с.
-

Kravchenko O. The creative environment as a condition of preparation for the complication of a future teacher

The article is devoted to the problem of preparing a future teacher for self-expression in the process of vocational training. It is substantiated that the creative educational environment of the institution of higher education is a condition for effective self-development, self-expression, self-realization of future teachers, their professional formation as specialists. Socio-economic development of society, democratization and humanization of education puts new demands on higher education. The analysis of the professional training of future teachers shows that the educational environment of the higher education institution is not sufficiently focused on the development of their creative potential and professional self-expression.

It is revealed that the educational environment of an educational establishment is a system of influences and conditions of personality formation, as well as opportunities for its development, which are contained in the social and spatial-subject environment within the organized educational process. The educational environment of the institution of higher pedagogical education becomes a factor of professional formation of the future teacher, if the content of the educational disciplines is practice oriented; teacher-student relations are based on the principles of mutual respect, democracy; there are logistical opportunities for organizing modern educational activities and student development; there is interaction with different actors in the educational process.

In order for the educational environment to help prepare the future teacher for self-expression, it must meet the following requirements: flexibility, that is, the ability of educational structures to quickly adapt to the needs of the individual, environment, and changing society; openness, which implies wide participation of all subjects of management in management; stimulating free expression of one's own thoughts; democratization of forms and methods of education and upbringing; self-development and self-regulation based on the processes of personal development and self-development; installation on joint activity communication, atmosphere of benevolence, mutual understanding, dialogue of all subjects of educational process; creative content filling; combining innovative and traditional forms and methods of learning; involvement in the project activity, filling the educational process with creative research and problem situations, personal formation of future specialists, their self-affirmation, socialization.

Key words: *future teacher, educational environment, pedagogical condition, vocational training, self-expression, self-realization, self-development.*